

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

СОЛЯР СЕРГІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 340.12

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ТА ДІЯЛЬНОСТІ
ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор **Петришин Олександр Віталійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри теорії держави і права, академік Національної академії правових наук України

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Наливайко Лариса Романівна**, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, завідувачка кафедри загальноправових дисциплін

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Онупрієнко Алла Миколаївна**, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, старший науковий співробітник

Захист відбудеться «29» травня 2014 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розісланий «28» квітня 2014 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Формування та розвиток демократичної, правової держави в Україні може відбуватися виключно в умовах розвинутого громадянського суспільства. Громадянське суспільство, як одне із ключових понять сучасної юриспруденції, політології, філософії, соціології, його інституційний вияв в наукових дослідженнях стають поряд із такими категоріями, як демократія і правова держава.

Актуальність визначення статусу й правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства обумовлена цілою низкою причин, головною з яких є підвищення ролі громадян та їх добровільних об'єднань в усіх сферах життєдіяльності людини: політичній, економічній, соціальній, духовній та правовій. Світовий досвід розвитку демократії свідчить, що політичний режим, заснований на принципах народовладдя, не може бути сформований без належного функціонування інститутів громадянського суспільства, що є, в свою чергу, запорукою утвердження правової держави.

На сьогодні Конституція України закріплює та гарантує право на об'єднання у різноманітні інститути громадянського суспільства — політичні партії, громадські організації, професійні спілки, релігійні організації тощо. Втім інститути громадянського суспільства все ще перебувають на стадії свого формування, а тому не можуть повною мірою здійснювати громадський контроль над державною владою. Звідси нагальною є потреба у визначенні правового статусу інститутів громадянського суспільства, формуванні узгодженої системи законодавчих вимог до порядку їх створення та діяльності, розкритті природи корпоративних норм права, що мають слугувати основним джерелом регулювання відносин між учасниками інститутів громадянського суспільства.

Питання становлення та функціонування громадянського суспільства завжди перебували в центрі наукових досліджень як юридичних, так і інших суспільних наук. До числа найбільш ґрунтовних праць із вказаних проблем відносять дослідження Е. Арато, Г. Арентт, А. Блека, Ю. Габермаса, Е. Гелнера, Р. Дарендорфа, Д. Кіна, Л. Колаковські, Дж. Л. Коена, Р. Патнема, А. Селігмена, Ж. Кермана та ін. Серед вітчизняних і російських вчених, що зробили свій внесок до розв'язання проблем, пов'язаних із еволюцією теорії громадянського суспільства, слід назвати

В. Варивдіна, В. Демидова, Ф. Канака, А. Карася, В. Князева, А. Колодій, А. Кочеткова, І. Кравченка, Л. Мамута, В. Моргуна, А. Одинцову, І. Орлову, Я. Паська, Ю. Резніка, А. Соловійова, В. Шинкарука та ін.

Важливий напрям – це дослідження, метою яких є розкриття окремих аспектів взаємозв'язку громадянського суспільства з державою. До таких питань в своїх роботах зверталися В. Безверхий, В. Воловик, Ю. Волошин, К. Гаджієв, Л. Герасіна, В. Дудченко, О. Зайчук, С. Кириченко, В. Костицький, В. Литвин, Д. Лук'янов, А. Мацюк, І. Магновський, С. Максимов, Л. Наливайко, А. Онупрієнко, Н. Осіпова, О. Петришин, Ф. Рудич, В. Сіренко, О. Скрипнюк, І. Спасибо-Фатєєва, В. Степаненко, В. Тихий, М. Цимбалюк, Ю. Шемшученко, Г. Щедрова тощо. Зв'язок громадянського суспільства і права було розкрито в роботах П. Євграфова, М. Жовтобрюха, Т. Ковальчука, О. Мучник та ін.

Проте питання правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства, вироблення єдиних принципів, на яких має базуватися законодавче забезпечення їх функціонування, визначення місця правил поведінки, що виробляються самими інститутами громадянського суспільства і поширюються виключно на їх членів, у системі соціальних норм предметом спеціальних наукових досліджень не ставали, що вказує на актуальність даної дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до державної комплексної цільової програми «Загальнотеоретичні проблеми правотворення та правозастосування в умовах формування правової держави» (державна реєстрація – № 0106U002283). Тему дисертації затверджено й уточнено рішеннями вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 8 від 16.02.2006 р.; протокол № 5 від 19.12.2008 р.).

Мета й задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення системи єдиних правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства. Для досягнення вказаної мети в дисертації поставлено такі задачі, що розкривають спрямованість дослідження:

– на підставі проведеного узагальнення розкрити основні підходи, представлені в науці, до визначення громадянського суспільства;

– з'ясувати структуру громадянського суспільства, визначивши єдині критерії, яким має відповідати інститут громадянського суспільства;

– провести класифікацію інститутів громадянського суспільства, яка має лягти в основу визначення специфіки правового регулювання їх діяльності;

– дослідити особливості становлення громадянського суспільства в Україні;

– запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства України, предметом регулювання якого є порядок створення і діяльність інститутів громадянського суспільства;

– визначити особливості правового регулювання діяльності окремих інститутів громадянського суспільства;

– встановити природу правил поведінки, що встановлюються всередині окремого об'єднання людей і є обов'язковими для учасників такого об'єднання.

Об'єктом дослідження є інститут громадянського суспільства як організація людей, що задовольняє певну суспільну потребу.

Предметом дослідження є правові засади діяльності інститутів громадянського суспільства, їх нормативний зміст та закономірності формування.

Методи дослідження. Методологічною основою наукової роботи виступають загальнофілософські, загальнонаукові, спеціальнонаукові та власні правові методи. Діалектичний підхід дозволяє за допомогою принципів об'єктивності, розвитку, всебічності, конкретності та діалектичної протилежності обґрунтувати закономірний характер розвитку громадянського суспільства, довести універсальний характер громадянського суспільства як соціального явища. Антропологічний – розкриває природу громадянського суспільства та його інституцій з точки зору людського виміру. Саме особистісні (громадянські) права покликані окреслити ту сферу відносин, де індивід є вільним від втручання держави, сферу громадянського суспільства. При вивченні громадянського суспільства важливе місце в методологічному апараті дослідника займає синергетичний метод, який дозволяє розкрити природу

громадянського суспільства та його інститутів як форми суспільної самоорганізації.

У дослідженні використовувався системний метод, за допомогою якого громадянське суспільство було досліджено як певна структурно-функціональна цілісність, яка виникає і розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Крім того, системний метод забезпечив дослідження взаємодії інститутів громадянського суспільства як підсистем загальної соціальної системи. Вказаний метод також було використано для визначення місця корпоративних норм в системі соціальних норм. За допомогою прийомів логічного методу було узагальнено представлені в науці підходи до розкриття природи громадянського суспільства, проаналізовано його структуру, проведено класифікацію інститутів громадянського суспільства. У дослідженні також використовувався історичний метод, який дозволив простежити розвиток правових засад регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства.

Формально-юридичний метод було використано під час вивчення чинного законодавства України, предметом регулювання якого є діяльність інститутів громадянського суспільства, вироблення концепції його подальшого розвитку та уніфікації. Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити порівняльний аналіз правового статусу окремих інститутів громадянського суспільства, дослідити досвід вирішення проблем законодавчого врегулювання їх діяльності, що вироблений в практиці інших держав.

Емпіричну базу дисертації склали нормативно-правові акти вітчизняного законодавства, рішення судових органів із їх застосування, джерела права інших країн, акти, вироблені на рівні окремих інститутів громадянського суспільства, матеріали міжнародних організацій, статистичні відомості.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на загальнотеоретичному рівні у вітчизняній юридичній науці системно розкрито правові засади діяльності інститутів громадянського суспільства, з'ясовано роль створюваних ними правил поведінки в регулюванні суспільних відносин, запропоновано засади уніфікації і подальшого розвитку законодавства про діяльність інститутів громадянського суспільства.

Уперше:

– систематизовано загальні вимоги до діяльності інститутів громадянського суспільства, в основу яких покладено принципи

громадянського суспільства – відкритість, плюралізм, ініціативність, спрямованість на здійснення контролю над інститутами публічної влади, самоврядність, автономність, громадська відповідальність, спрямованість на досягнення компромісів тощо;

– розкрито природу корпоративних норм як правил поведінки, які вироблені в межах певного об'єднання і є обов'язковими тільки для його учасників, при цьому вони можуть як набувати правового характеру шляхом санкціонування державою, так і поширюватися на відносини, що перебувають поза сферою правового регулювання, а тому забезпечуються виключно внутрішніми засобами впливу.

Удосконалено:

– характеристику інститутів громадянського суспільства, серед ознак яких особливу увагу приділено їх здатності виступати найбільш сприятливим середовищем формування й ефективного здійснення правових норм, а тому бути належним підґрунтям становлення та функціонування демократичної правової державності;

– положення про можливість функціонування інститутів громадянського суспільства як в формах, що прямо передбачено публічною владою й зафіксовано в джерелах позитивного права, так і поза ними;

– висновок про роль корпоративних норм у правовому регулюванні діяльності інститутів громадянського суспільства. В окремих сферах відповідних суспільних відносин сам варіант поведінки учасники таких відносин встановлюють самостійно. Відповідно, йдеться не про прогалину у правовому регулюванні, а про невтручання держави до сфери саморегулювання з боку інститутів громадянського суспільства. Проте у разі порушення такого встановленого правила публічна влада має надати йому захист, у тому числі шляхом застосування державного примусу.

Набули подальшого розвитку:

– положення про те, що в основі розуміння суспільних інститутів мають лежати єдині вихідні ознаки, що розкривають їх природу і дозволяють зрозуміти їх роль у суспільному житті, а отже інститути громадянського суспільства мають визначатися через засновану на певному спільному інтересі комунікацію учасників суспільних відносин, що реалізується поза сферою родинних відносин і поза сферою реалізації публічної влади;

– висновок про відсутність підстав відокремлювати економічний інтерес від будь-якого іншого суспільного інтересу, який може

реалізовуватись поза родинними зв'язками і поза сферою реалізації публічної влади;

– положення, відповідно до якого реалізація активної позиції учасників суспільних відносин може здійснюватись поза тими формами, які пропонує суспільству держава;

– висновок про те, що громадянське суспільство може вільно обирати форми свого існування, а тому його інститути можуть бути як формалізованими, так і такими, що засновані на певній стійкій формі сумісної діяльності учасників суспільних відносин з метою реалізації певної спільної мети, які при цьому не потребують визнання з боку держави;

– твердження про те, що до структури громадянського суспільства необхідно включати не тільки інститути, але й інші елементи громадянського суспільства, у тому числі ті форми громадянської активності, що перебувають у передінституційному стані або інституціоналізації не потребують.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані висновки, практичні пропозиції можуть бути застосовані:

у науково-дослідницькій діяльності – для подальшого дослідження правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства;

у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при опрацюванні і прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, що визначають засади створення та діяльності інститутів громадянського суспільства;

у правозастосовній сфері – при узагальненні судової практики вищими судовими інстанціями України, наданні рекомендацій із застосування законодавства, що визначає правовий статус інститутів громадянського суспільства, здійснення нагляду за його дотриманням;

у навчальному процесі – при підготовці, відповідних розділів підручників з теорії держави і права, у викладанні навчального курсу з теорії держави і права, в науково-дослідницькій роботі студентів;

у правовиховній роботі – для підвищення правової культури громадян України, їх поінформованості щодо можливості реалізації своїх прав шляхом участі в діяльності інститутів громадянського суспільства.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного університету «Юридична академія України імені

Ярослава Мудрого». Ключові положення роботи були представлені автором на науково-практичних конференціях, круглих столах, серед яких: XVI Харківські політологічні читання (2005 р., м. Харків), XXI Харківські політологічні читання (2008 р., м. Харків), Міжнародний науково-практичний семінар «Громадянське суспільство і права людини» (2010 р., м. Харків), Міжнародна наукова конференція молодих вчених, аспірантів і студентів «Сравнительное правоведение в странах Азиатско-Тихоокеанского региона-V» (2013 р., м. Улан-Уде), Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та здобувачів (2013 р., м. Харків).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у 13 наукових працях, у тому числі семи статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави з напряду, з якого підготовлено дисертацію, п'яти тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які включають в себе сім підрозділів, а також висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи становить 218 сторінок, з яких 174 сторінки основного тексту. Список використаних джерел охоплює 382 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й задачі, об'єкт і предмет, методологія дослідження, новизна та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача в їх одержанні, апробація результатів роботи, наводяться відомості про публікації, структуру й обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Загальнотеоретичні засади дослідження інститутів громадянського суспільства»** розкрито основні підходи до визначення природи громадянського суспільства, приділено увагу науковим поглядам до встановлення напрямів взаємодії і протистояння громадянського суспільства і держави, впливу глобалізаційних процесів на вказані процеси. Запропоновано характеристику інститутів громадянського суспільства, наведено підтримувані юридичною наукою погляди на окреслення кола їх функціонування.

У підрозділі 1.1 «Громадянське суспільство як багатоаспектна категорія» розглянуто вироблені юридичною та іншими соціальними науками підходи до визначення природи громадянського суспільства.

Обґрунтовується, що в основі розуміння інститутів громадянського суспільства мають лежати певні єдині вихідні ознаки, що розкривають їх природу й дозволяють зрозуміти їх роль у суспільному житті. Відповідно, громадянське суспільство, як суспільне явище, визначається через таку сутнісну ознаку, як заснованість комунікації на певному спільному інтересі учасників суспільних відносин, що реалізується поза сферами родинних відносин і реалізації публічної влади. До сфери таких інтересів слід включити у тому числі інтереси економічні, оскільки активність членів соціуму, спрямована на реалізацію їх спільних економічних інтересів (бізнес-асоціації, об'єднання співвласників, споживчі спілки, різноманітні форми кооперації тощо), не повинна залишатися поза сферою громадянського суспільства. Додатковим аргументом стає той факт, що ідея громадянського суспільства виникла саме як ідея свободи реалізації економічного інтересу. Підґрунтям особистісної свободи громадянського суспільства стала приватна власність, яка, створюючи багато центрів економічної влади, виключає її централізацію однією особою, групою або партією і врівноважує владу держави.

Наведений підхід дозволяє виходити із розуміння громадянського суспільства як сфери вільної комунікації учасників суспільних відносин, в основі якої перебувають не родинні зв'язки, а мета реалізації певних спільних інтересів – політичних, соціальних, економічних, культурних чи іншого характеру – поза інститутами публічної влади.

У підрозділі 1.2 «Поняття та види інститутів громадянського суспільства» надано загальнотеоретичну характеристику інститутів громадянського суспільства.

Підкреслюється, що реалізація активної позиції учасників суспільних відносин може здійснюватись поза тими формами, які передбачено чинним законодавством, адже його оновлення може не встигати за появою нових форм громадської активності, а тим більше випереджати її. У такому разі такі неформалізовані види активності будуть залишатися в сфері правового регулювання (оскільки їх учасники можуть розраховувати на судовий захист своїх прав у разі, якщо будуть чинитися перешкоди реалізації їх спільних інтересів),

проте вони не будуть здійснюватися виключно у встановлених державою формах.

Наголошується, що громадянське суспільство може вільно обирати форми свого існування, а тому його інститути можуть бути як формалізованими (тобто такими, що здобули певний, передбачений законодавством, правовий статус у той спосіб, який встановлено офіційно закріпленими нормами права), так і неформалізованими (такими, що засновані на певній стійкій формі спільної діяльності учасників суспільних відносин з метою реалізації певної спільної мети, які при цьому не потребують визнання з боку держави). При цьому до структури громадянського суспільства необхідно включати не тільки інститути, але й інші елементи громадянського суспільства, у тому числі ті форми громадянської активності, що перебувають у передінституційному стані або інституціоналізації не потребують (батьківські комітети, флешмоби, які можуть проводитися з певних соціально важливих питань – проблеми безпеки руху автомобільного транспорту, допомога дітям, вшанування людей похилого віку та ін.; участь в інтернет-спільнотах тощо).

У підрозділі 1.3 «Становлення інститутів громадянського суспільства в Україні» досліджено розвиток ідей про громадянське суспільство в Україні і основні етапи його інституціоналізації. Проаналізовано можливий вплив на подальший розвиток інститутів громадянського суспільства Закону України «Про громадські об'єднання» (відсутність обмеження для громадських організацій щодо захисту інтересів виключно своїх членів, спрощення державної реєстрації громадських об'єднань, приведення положень про контроль за діяльністю громадських об'єднань до європейських стандартів, спрощення ведення громадською організацією господарської діяльності для реалізації своїх статутних завдань та ін.).

Констатується, що визначальним на шляху становлення громадянського суспільства має бути відданість загальнолюдським цінностям, в яких втілені потреби та інтереси людства. Провідне значення для всього процесу формування громадянського суспільства мають положення про права та свободи людини і громадянина, про їх природній і невідчужуваний характер.

Підкреслюється, що в українському суспільстві поступово формується розуміння важливості належного правового, перш за все, на конституційному рівні, забезпечення функціонування інститутів громадянського суспільства. Наголошується, що взаємодія державних

інститутів з інститутами громадянського суспільства є умовою існування правової демократичної держави.

У розділі 2 «Правове регулювання інститутів громадянського суспільства» розглянуто основні засади правового регулювання процесів створення і функціонування інститутів громадянського суспільства. Особливу увагу приділено питанню правового регулювання таких інститутів як політичні партії, громадські організації, професійні спілки тощо.

У підрозділі 2.1 «Засади правового регулювання інститутів громадянського суспільства» підкреслюється, що в основі системи загальних вимог до діяльності інститутів громадянського суспільства мають лежати принципи громадянського суспільства (відкритість; плюралізм; ініціативність; самоврядність; автономність; громадська відповідальність; спрямованість на досягнення компромісів, спрямованість на здійснення контролю над інститутами публічної влади тощо).

Визнається, що всі формалізовані інститути громадянського суспільства створюються з особливим правовим статусом і мають спеціальну правосуб'єктність. Обсяг прав і обов'язків у різних видів об'єднань не збігається. Це пояснюється намаганням закріпити у законодавстві всі права, спрямовані на найефективнішу реалізацію мети створення відповідної організації, і водночас не допустити зловживань з їх боку.

На рівні чинного національного законодавства України виділено три групи актів, що регулюють діяльність інститутів громадянського суспільства: (1) акти, які встановлюють загальні засади діяльності як політичних, так і неполітичних (прибуткових, так і неприбуткових) формалізованих інститутів громадянського суспільства; (2) акти, що врегульовують діяльність формалізованих неполітичних інститутів громадянського суспільства. Вони в свою чергу поділяються на: а) ті, що регулюють діяльність неприбуткових неполітичних інститутів (відмінною рисою норм, що регулюють діяльність названих інститутів є їх публічно-правовий характер; цим правове регулювання в даній сфері відрізняється від інших сфер громадянського суспільства, де домінують приватно-правові відносини); б) акти, що врегульовують діяльність формалізованих прибуткових інститутів громадянського суспільства; (3) акти, які регулюють діяльність політичних формалізованих інститутів громадянського суспільства.

Підрозділі 2.2 «Особливості правового регулювання окремих інститутів громадянського суспільства» присвячено аналізу правових засад діяльності основних формалізованих інститутів громадянського суспільства – політичних партій, громадських об'єднань, засобів масової інформації, профспілкових організацій тощо.

Особливу увагу приділено аналізу правових засад регулювання діяльності громадських рад, які є постійно діючими консультативно-дорадчими органами, що створюються при органах державної влади, виступають інститутом громадянського суспільства, оскільки не включаються до апарату держави, члени громадської ради не набувають статусу державного службовця і не входять до складу відповідного органу публічної влади; формуються із представників інститутів громадянського суспільства на основі форм їх взаємної самоорганізації; не фінансуються із державного чи місцевих бюджетів; не перебувають у відносинах підпорядкування щодо органів державної влади та місцевого самоврядування, не є підзвітними і підконтрольними їм; не можуть бути розформовані за ініціативою органів публічної влади.

Підрозділ 2.3 «Правове регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства: перспективи систематизації» присвячено питанню подальшого формування правових засад регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства.

Констатується об'єктивна потреба систематизації нормативно-правових актів, предметом регулювання яких є діяльність відповідних інститутів. Створення єдиної законодавчої бази регулювання відносин, пов'язаних із діяльністю інститутів громадянського суспільства, систематизація нормативно-правових актів дозволить вирішити низку проблем, зокрема: 1) забезпечити реалізацію принципу правової достатності в правовому регулюванні; 2) уніфікувати термінологію; 3) спростити процедури реєстрації та встановлення прозорих і простих процедур легалізації організацій, що є інститутами громадянського суспільства. Оптимальною формою такої систематизації визначено кодифікацію, результатом якої має стати Кодекс законів України про інститути громадянського суспільства.

Підкреслюється, що правове регулювання, через яке держава може намагатися здійснювати вплив на інститути громадянського суспільства, має здійснюватися у чітко визначених межах, здатних

забезпечити поєднання та узгодження інтересів як суспільства в цілому, представником якого виступає держава, так і інститутів громадянського суспільства. Таке правове регулювання має обмежитися встановленням в законодавстві таких елементів: 1) порядок утворення та ліквідації таких об'єднань; 2) мета створення; 3) обсяг прав і обов'язків; 4) ступінь контролю з боку державних органів за їх діяльністю; 5) заходи впливу, що застосовуються до них.

У підрозділі 2.4 «Корпоративні норми в регулюванні діяльності інститутів громадянського суспільства» запропоновано розуміння корпоративних норм, за яким їх розгляд не зводиться виключно до сфери корпоративного права, тобто права господарських товариств та інших комерційних організацій. Такі відмінності як політичний чи неполітичний характер діяльності, наявність або відсутність мети отримання прибутку, можуть бути підставою для змістовної різниці в нормативному регулюванні відносин за участі того чи іншого інституту громадянського суспільства, у той час як спільність природи вказаних утворень (об'єднання з метою досягнення певної мети поза інститутами публічної влади) має бути покладена в основу розуміння характеру правил поведінки, що виробляються такими об'єднаннями і є обов'язковими для їх учасників.

Запропоновано поділ корпоративних норм на ті, що мають правовий характер, і корпоративні норми, які регулюють позаправові відносини, відносини, що не охоплюються сферою правового регулювання. Право в останньому випадку може лише встановити межу, у разі перетинання якої воно втрутиться до регулювання суспільних відносин. Як правило, така межа пов'язана із необхідністю захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Проте доки цю межу не перетнули, відносини знаходяться поза правовим регулюванням.

Вироблено критерії розмежування локальних і корпоративних актів: локальні акти є актами, що приймаються уповноваженими суб'єктами публічної влади і поширюють свою дію на всіх осіб, що перебувають на певній території (тобто мають місцевий характер дії); корпоративні акти є актами, що приймаються інститутами громадянського суспільства і поширюють свою дію на кожного члена відповідного об'єднання, незалежно від місця його знаходження.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми, яка пов'язана із визначенням системи єдиних правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства.

Основні наукові й практичні результати дослідження є такими:

1. Погляди на природу громадянського суспільства можуть бути об'єднані за такими підходами: (1) широкий підхід, за яким громадянське суспільство розглядається як етап розвитку суспільства в цілому і включає в себе державу як один із його структурних елементів; (2) підхід, за яким громадянське суспільство визначається через протиставлення державі і охоплює всю сферу позадержавних відносин; (3) підхід, відповідно до якого основними сферами суспільного життя є публічна сфера (сфера реалізації загального суспільного інтересу, а тому – сфера функціонування публічної влади), економічна сфера (в якій відбувається реалізація суто економічних інтересів і розвиток якої є можливим як за умови наявності громадянського суспільства, так і в умовах його відсутності або слабкості), сімейна сфера і, нарешті, громадська сфера, тобто сфера вільної комунікації членів суспільства з метою реалізації певного спільного інтересу, сфера реалізації свободи; (4) підхід, прибічники якого закликають розглядати громадянське суспільство не тільки як сферу відносин, яка існує в межах національної держави, але й як більш глобальну сферу, сферу так званого глобального громадянського суспільства; (5) підхід, відповідно до якого громадянське суспільство становлять будь-які форми комунікації членів суспільства для реалізації певних спільних інтересів – громадських, політичних, економічних та ін. Указаний підхід покладено в основу дослідження;

2. Розуміння суспільних інститутів має ґрунтуватися на певних єдиних вихідних ознаках, що розкривають їх природу і дозволяють зрозуміти їх роль у суспільному житті, а отже інститути громадянського суспільства мають визначатися через засновану на певному спільному інтересі комунікацію учасників суспільних відносин, що реалізується поза сферою родинних відносин і поза сферою реалізації публічної влади;

3. Реалізація активної позиції учасників суспільних відносин може здійснюватись поза тими формами, які пропонує суспільству

держава, адже вона не може встигати за появою нових форм громадської активності, а тим більше випереджати їх. У такому разі такі неформалізовані види активності будуть залишатися в сфері правового регулювання (оскільки їх учасники можуть розраховувати на судовий захист своїх прав у разі, якщо будуть чинитися перешкоди реалізації їх спільних інтересів), проте вони не будуть здійснюватися виключно у встановлених державою формах;

4. Громадянське суспільство може вільно обирати форми свого існування, а тому його інститути можуть бути як формалізованими (тобто такими, що здобули певний, передбачений державою, правовий статус у той спосіб, який вона встановила), так і неформалізованими (тобто такими, що засновані на певній стійкій формі спільної діяльності учасників суспільних відносин з метою реалізації певної спільної мети, які при цьому не потребують визнання з боку держави);

5. До структури громадянського суспільства необхідно включати не тільки інститути, але й інші елементи громадянського суспільства, у тому числі ті форми громадської активності, що перебувають у передінституційному стані або інституціоналізації не потребують;

6. Інститути громадянського суспільства можуть бути класифіковані на формалізовані та неформалізовані, формалізовані в свою чергу можуть поділятися на політичні та неполітичні, останні – на прибуткові і неприбуткові. Вказана класифікація має визначити специфіку правового регулювання діяльності кожної з груп інститутів громадянського суспільства;

7. Серед ознак формалізованих інститутів громадянського суспільства можна назвати: а) представляють собою стійкі форми об'єднання учасників суспільних відносин з метою реалізації спільних інтересів, в основі яких не перебуває родинний зв'язок чи волевиявлення суб'єктів публічної влади; б) обумовлені безпосередніми життєвими інтересами і потребами людей; в) відображають встановлення елементарного соціального взаємозв'язку між індивідами; г) входять до структури громадянського суспільства, виступаючи її основним елементом, проте не вичерпують її повністю; д) формуються добровільно і функціонують на засадах самоврядування, використовуючи певні внутрішні процедури та правила поведінки, спільної діяльності, що визнаються усіма учасниками; є) виступає найбільш сприятливим середовищем формування й ефективного здійснення правових норм, а

тому виступають належним підґрунтям становлення та функціонування демократичної правової державності;

8. Система загальних вимог до діяльності інститутів громадянського суспільства базується на власних принципах громадянського суспільства, тобто засадничих положеннях, в яких знаходить вираз і конкретизацію сама ідея громадянського суспільства або цінності громадянського суспільства: відкритість, плюралізм, ініціативність, активна громадянська позиція, самоврядність, автономність, спрямованість на досягнення компромісу з іншими інститутами громадянського суспільства і на здійснення контролю за публічною владою тощо. На вказаних принципах має базуватися діяльність кожного інституту громадянського суспільства (як формалізованого, так і неформалізованого; як того, що має комерційний характер діяльності, так і того, що має неприбутковий статус; як створеного із політичною метою, так і того, діяльність якого політичного характеру не має). Держава, визначаючи засади їх правового статусу, не повинна зазіхати на самі цінності громадянського суспільства. Вказані принципи врегульовують сферу суспільних відносин, яка лише частково перебуває в сфері правового регулювання, а тому тільки в цій частині вони можуть бути забезпечені за допомогою права, а отже другий елемент системи становлять правові засади діяльності інститутів громадянського суспільства, які визначають їх правовий статус і не повинні суперечити власним принципам громадянського суспільства;

9. Необхідність проведення систематизації чинних нормативно-правових актів, предметом регулювання яких є діяльність інститутів громадянського суспільства, зумовлена потребою формування системи нормативних вимог, в основі якої – базові цінності громадянського суспільства, розуміння правової природи тих відносин, що виникають між інститутами громадянського суспільства і органами публічної влади, специфіка правового статусу політичних і неполітичних, прибуткових і неприбуткових інститутів громадянського суспільства;

10. В Україні сформовано досить складну та багаторівневу систему забезпечення як прав і свобод людини та громадянина, так і інтересів суспільства та держави. При цьому кожен із суб'єктів механізму забезпечення прав та інтересів громадян і держави захищає їх з урахуванням визначеної компетенції, властивими йому методами діяльності. Практика роботи прокуратури свідчить про наявні

недоліки в роботі державних органів, уповноважених на здійснення контролю щодо функціонування громадських організацій. Найбільш поширені з них: порушення вимог законодавства що визначає процедуру реєстрації об'єднань громадян; необґрунтоване витребовування документів, надання яких не передбачено законодавством; нездійснення або неналежне здійснення контролю за їх діяльністю тощо. Одним із дієвих механізмів належного функціонування та виконання статутних повноважень об'єднань громадян є отримання відповідної інформації про роботу органів державної влади, місцевого самоврядування для здійснення «громадського контролю» за різними сферами суспільного життя. Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає право кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, та інформації, що становить суспільний інтерес. Однак чинним законодавством не передбачено органу, який здійснюватиме контроль за додержанням вимог закону та реалізації вказаного права. Непоодинокими є випадки створення з боку суб'єктів владних повноважень перепон на шляху використання громадськими об'єднаннями своїх прав, що потребують негайного втручання з боку органів прокуратури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Соляр С. П. Корпоративна нормотворчість інститутів громадянського суспільства [Текст] / С. Соляр // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2010. – № 4 (63). – С. 80-87.
2. Соляр С. П. Проблема обмеження права особи на об'єднання [Текст] / С. П. Соляр // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. - Х. : Право, 2011. – № 2 (65). – С. 226-233.
3. Соляр С. П. Проблеми конституційного закріплення та тлумачення права на об'єднання [Текст] / С. П. Соляр // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 181-189.

4. Соляр С. П. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян [Текст] / С. П. Соляр // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2012. – № 1 (68). – С. 35-45.

5. Соляр С. П. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення [Текст] / С. П. Соляр // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2013. – № 1 (72). – С. 271-279.

6. Соляр С. П. Інститути громадянського суспільства [Текст] / С. П. Соляр // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 933-938.

7. Соляр С. П. Гражданское общество как сфера свободного взаимодействия [Текст] / С. П. Соляр // Закон и жизнь. – 2013. – № 10. – С. 237-240.

8. Соляр С. П. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства щодо інститутів громадянського суспільства [Текст] / С. П. Соляр // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Частина II. – Том 1. – С. 108-111.

Тези наукових доповідей та повідомлень:

1. Соляр С. П. Вплив політичних партій на регіональну політику (в контексті аналізу системи виборів до органів місцевого самоврядування) [Текст] / С. П. Соляр // Соціально-політичні протиріччя та проблеми соціального партнерства: Зб. наук. тез (За матеріалами XVI Харківських політологічних читань). – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого / Харківська асоціація політологів, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування АПН України, 2005. – С. 132-134.

2. Соляр С. П. Підсилення впливу політичних партій в умовах зміни форми правління [Текст] / С. П. Соляр // Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ : XXI Харківські політологічні читання (матеріали міжнар. наук.-теорет. конф.) / редкол. М. І. Панов [та ін.]. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місцевого самоврядування АПН України, 2008. – С. 225-227.

3. Соляр С. П. Правосуб'єктність інститутів громадянського суспільства [Текст] / С. П. Соляр // Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 161-163.

4. Соляр С. П. Формирование гражданского общества: сравнительно-правовой аспект [Текст] / С. П. Соляр // Сравнительное правоведение в странах Азиатско-Тихоокеанского региона-V: материалы международной научной конференции молодых ученых, аспирантов и студентов (Улан-Удэ, 2013 г.) / науч. ред. Ю. П. Гармаев, отв. ред. А. Ф. Онуфриенко. – Улан-Удэ : Издательство Бурятского университета, 2013. – С. 24-27.

5. Соляр С. П. Поняття та види інститутів громадянського суспільства [Текст] / С. П. Соляр // Юридична осінь 2013 року : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 2013 р.) / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". – Х. : Право, 2013. – С. 398-400.

АНОТАЦІЯ

Соляр С. П. Правове регулювання статусу та діяльності інститутів громадянського суспільства (теоретико-правове дослідження). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2014.

Автором здійснено комплексну наукову розробку єдиних правових засад діяльності інститутів громадянського суспільства. Розкрито основні підходи, представлені в науці, до визначення громадянського суспільства, встановлено структуру громадянського суспільства і вироблено єдині критерії, яким має відповідати інститут громадянського суспільства. Проведено класифікацію інститутів громадянського суспільства, яку покладено в основу визначення специфіки правового регулювання їх діяльності.

Автором вироблено пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема, щодо уніфікації положень чинного законодавства України про правовий статус інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, структура громадянського суспільства, принципи громадянського суспільства, інститут громадянського суспільства, формалізовані інститути громадянського суспільства, неформалізовані інститути

громадянського суспільства, громадянська активність, корпоративні норми.

АННОТАЦІЯ

Соляр С. П. Правовое регулирование статуса и деятельности институтов гражданского общества (теоретико-правовое исследование). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

Автором осуществлена комплексная научная разработка единых правовых основ деятельности институтов гражданского общества. Раскрыты основные представленные в науке подходы к определению понятия гражданского общества, установлена структура гражданского общества и выработаны единые критерии, которым должны соответствовать институты гражданского общества. Проведена классификация институтов гражданского общества, в последующем положенная в основу определения специфики правового регулирования их деятельности. Выявлены особенности становления гражданского общества в Украине.

Система общих требований к деятельности институтов гражданского общества базируется на собственных принципах гражданского общества, то есть основных положениях, в которых находит выражение и конкретизацию сама идея гражданского общества, или ценности гражданского общества: открытость, плюрализм, инициативность, активная гражданская позиция, самоуправление, автономность, направленность на достижение компромисса с другими институтами гражданского общества и на осуществление контроля за публичной властью и т.д.

В работе проанализировано действующее законодательство Украины, регулирующее порядок создания и деятельности институтов гражданского общества, обобщена практика его применения, определены особенности правового регулирования деятельности отдельных институтов гражданского общества. Автором разработаны предложения по усовершенствованию правового регулирования деятельности институтов гражданского общества, в частности, по

унификации положений действующего законодательства Украины о правовом статусе институтов гражданского общества.

Раскрыта природа корпоративных норм как правил поведения, устанавливаемых внутри отдельного объединения людей и являющихся обязательными для участников такого объединения.

Ключевые слова: гражданское общество, структура гражданского общества, институт гражданского общества, формализованные институты гражданского общества, неформализованные институты гражданского общества, гражданская активность, принципы гражданского общества, корпоративные нормы.

SUMMARY

Solyar S. P. The Legal Regulation of the Status and Activities of the Civil Society Institutions (the theoretical and legal research). – Manuscript copyright.

The Dissertation for obtaining Candidate of Juridical Sciences degree, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law studies. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2014.

The author has carried out a comprehensive scientific study of common legal framework for the activities of civil society. It is disclosed the basic science presented in the approaches to the definition of civil society. The author has established the structure of civil society and common criteria to be met by the institutions of civil society. In the paper the classification of institutions of civil society is proposed. It is clarified the development of civil society in Ukraine.

The author has developed proposals to improve the legal regulation of the institutions of civil society, in particular, to harmonize the provisions of the current legislation of Ukraine on the legal status of civil society.

Keywords: civil society, structure of civil society, institution of civil society, principles of civil society, formalized institutions of civil society, not-formalized institutions of civil society, civil activity, corporate norm.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Д. В. Лук'янов

Підписано до друку 27.03.2014 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 882

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77